

*Аврамчук О. Є.
Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова
Національного авіаційного університету*

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ КУРСАНТІВ ДО НАВЧАННЯ ФІЗИКИ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

У статті розглянуто важливість мотиваційної складової навчання фізики в умовах загальної фундаментальної підготовки курсантів різних напрямів.

Ключові слова: мотивація, мотиви, інтереси, підготовка курсантів, фундаментальна та професійна складові навчання.

Серед найважливіших проблем сучасної педагогіки є мотивація процесу навчання, зокрема фізики як фундаментальної дисципліни природничого циклу. Мотивація посідає провідне місце у структурі розвитку особистості курсанта і є одним із основних понять, яке використовується для пояснення рушійних сил, спрямованості діяльності та поведінки курсанта.

Аналізуючи педагогічну літературу, можна стверджувати, що поняття мотивації навчання трактується по-різному. Зокрема, Л. І. Божович пише, що сутністю мотивації є сукупність мотивів, яка визначає дану діяльність [2, с. 257-284]. “Мотивація – система мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності, або поведінки” – вважає С. Гончаренко [3, с. 7]. С. Рубінштейн під мотивацією розумів “ієрархічну організацію всієї системи спонукань” [4, с. 286]. В. Асєєв вважає, що поняття “мотивація” синтезує в собі всі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, захоплення, мотиваційні установки тощо [5, с. 7]. Але всі варіанти підкреслюють стійкий диспозиційний характер мотиваційних утворень. Мотивація є особливим процесом, що формує спонукання до діяльності і здійснює вибір між можливими діями, де регулюється й підтримується цілеспрямована активність.

Мотивація виступає механізмом співвіднесення особистістю зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки, який визначає виникнення, спрямування, а також способи здійснення конкретних форм діяльності. Завдяки цьому узгоджуються мета діяльності та засоби її досягнення, доцільність і осмисленість дій у поведінковій активності як в навчанні, так і в житті в цілому.

Мотивація спонукає, спрямовує й організовує навчальну діяльність курсантів, надає їй сенсу і значущості (А. Маркова [6, с. 7]); структурує процес навчання (О. Тихомиров, М. Богданова [7, с. 54-72]). Все це у поєднанні забезпечує регульовальну роль мотивації в процесі навчання. Багато дослідників, вказуючи на визначну роль мотивації у формуванні особистості (В. Асєєв, В. Мерлін, С. Рубінштейн, Ю. Шаров, В. Ковальов, Л. Божович, А. Маркова та ін.), трактують мотивацію як властивість, компонент, якість особистості. Це стрижень особистості, який визначає цілісність людини, її активність. “Мотивація створює основу спрямованості особистості” – підкреслює Г. Щукіна [8, с. 29].

Отже, мотивація – це сукупність мотивів, стимулів діяльності людини; складний процес формування мотивів діяльності; властивість, якість особистості. Навіть найбільш позитивні й різноманітні мотиви створюють лише потенційну можливість діяльності особистості, оскільки реалізація мотивів залежить від процесів цілепокладання (вміння людини визначати цілі і досягати їх). Ціль є передбаченням у свідомості результату, на досягнення якого спрямовані дії. Щодо навчання, то ціль – це досягнення найвищого рівня знань, умінь і навичок у виконанні певних завдань. Ряд педагогів вважає, що

визначальним елементом у мотивації є не мотиви як такі, а цілі й відповідні їм мотиви. Тому вміння визначати цілі і прагнення досягати їх – суттєві характеристики мотивації (С. Рубінштейн, К. Корнілов, О. Леонтьєв, Н. Левітов, В. Селіванов, А. Маркова).

Учіння, як і будь-яка інша діяльність, відбувається під впливом певних стимулів, спонукань, що постають у ролі рушійних сил навчальної активності курсантів. Приміром, спонукальні стимули (потреби, інтереси, переконання, ідеали, уявлення особистості про себе, ціннісні орієнтації тощо) утворюють мотивацію, або мотиваційну сферу навчальної діяльності курсанта до певної діяльності. Це обов'язково проявляється ще у процесі формування професійних якостей. Відповідно поняття “інтерес до професії” включає все, що проявляється у пізнавальній формі спрямованості особистості курсанта на певний вид або рід професійної діяльності. Професійний інтерес має такі етапи: загальносоціальний інтерес; інтерес до сфери діяльності; інтерес до професії. Проблему формування професійних інтересів досить широко висвітлено у наукових дослідженнях М. Левітова, О. Прошицької, І. Кузнецової, В. Сергеева, Т. Буянової, К. Вербової, О. Голомштока, В. Єндальцева, І. Кузнецової, Б. Кононенка, Є. Павлутенкова, В. Алікперової, В. Сипченка та ін., де дослідження спрямовано на виявлення типів інтересу, мотивації та готовності до вибору професії.

На нашу думку, вітчизняна система вищої військової освіти недостатньо впливає на розв'язання проблеми формування інтересу до професії в навчальному процесі, зокрема з фізики. Відповідно, це проявляється при підготовці фахівців певного напрямку: в період навчання у ВНЗ курсанти частіше стикаються з ситуацією загальної підготовки на молодших курсах при вивченні фізики, ніж професійно спрямованого вивчення дисципліни за відповідною спеціальністю. На жаль, лише окремі рівні освіти спрямовані на формування творчого мислення, розвиток творчих здібностей, потенціалу особистості; освітня система не спрямована на те, щоб давати поштовх, імпульс до саморозвитку особистості курсанта, активізувати потребу в самореалізації особистості, що відобразилось би в подальшій цілінаправленій висококваліфікованій діяльності за фахом.

Оскільки наше дослідження ґрунтується на вивченні дисциплін фундаментального циклу, зокрема, фізики, то вважаємо, що упродовж усього навчання у ВНЗ курсанти мають працювати над виробленням саме таких умінь та навичок роботи, які знадобляться їм у подальшій роботі за фахом. Проте, вивчаючи на молодших курсах дисципліни фундаментального циклу, вони стикаються з тим фактом, що немає ніякого розмежування у вивченні дисципліни для курсантів різних напрямів підготовки. Відповідно, немає мотивації до чогось нового, специфічного, що вирізняло б всі групи курсантів між собою.

У зв'язку з цим одне із завдань нашого дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати важливість мотиваційної складової навчання фізики в умовах загальної фундаментальної підготовки курсантів різних напрямів.

Дослідження процесу професійного самовизначення молоді показують, що зміни у свідомості молоді неможливі без зміни реальних умов праці в матеріальному виробництві, підвищенні його культури. Тому наявність інформації про рівень сформованих професійних інтересів, їх психологічних структур дозволяє більш успішно та цілеспрямовано розвивати в молоді інтерес до різних професій, навіть якщо вони стосуються однієї галузі.

Таким чином, у своєму дослідженні ми виходимо з уявлення про те, що до структури психологічної готовності курсанта до формування професійного інтересу повинні входити: потреба в праці; практична та особиста підготовленість; наявність і прояв економічних та інших інтересів; реалізація професійних та інших здібностей.

У психолого-педагогічній науці досягнення у вивченні різних аспектів мотивації навчальної діяльності пов'язані з дослідженнями психологів: Б. Ананьєва, О. Леонтьєва, Л. Божович, Н. Менчинської, Б. Богоявленського, М. Алексєєвої, Л. Славіної А. Маркової

та ін., а також дидактів: Ю. Бабанського, М. Данилова, Б. Єсіпова, І. Лернера, М. Махмутова, М. Скаткіна, Г. Щукіної і ін. Мотивацію як компонент цілісного педагогічного процесу фундаментально дослідив В. Ільїн, проблемам вивчення і формування мотивації учіння присвячені праці А. Маркової, А. Орлова, Л. Божович, М. Алексєєвої, О. Гребенюка та ін. Мотивація учіння виконує декілька функцій, які у своїй єдності забезпечують її провідну роль у регуляції поведінки й діяльності особистості. Це спонукальна, організовувальна та смислотвірна функції. Остання надає учінню особистісного смислу та значущості, визначає характер прояву двох інших функцій, є визначальною для мотиваційної сфери. Отже, сенс учіння визначається структурою мотиваційної сфери особистості, і учіння для кожної людини відіграє свою роль у житті.

Мотивація учіння як діяльності, свідомо здійснюваної людиною, є результатом переробки тих зовнішніх впливів, які йдуть від сім'ї, школи, інших навчальних закладів, соціального середовища; зумовлюється життєвими установками, прагненнями, інтересами людини, здатністю розв'язувати завдання, працюючи на робочому місці за фахом. Мотивація учіння залежить від низки факторів, специфічних для цього виду діяльності, що визначається наступним:

- самою освітньою системою, освітнім закладом; організацією освітнього процесу;
- психологічними особливостями суб'єкта (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень домагань, самооцінка, стосунки з іншими тощо);
- суб'єктивними особливостями викладачів та системою його ставлення до тих, кого він навчає;
- рівнем професійної підготовки; специфікою навчального предмета.

Мотивація буває зовнішньою (пов'язана із громадянськими й моральними мотивами людини – соціальна мотивація) та внутрішньою (підкріплена власними нормами та принципами особистості, закладена в самому процесі навчання, зумовлена його формою, змістом, перебігом). Соціальна мотивація складається з різноманітних за своїм змістом і формою виявлення конкретних мотивів. За М. Алексєєвою, відповідно до джерел виникнення, їх змісту і спрямованості виділяють найважливіші групи мотивів:

- мотиви соціального престижу, професійно-ціннісні, комунікативні;
- мотиви, пов'язані з потребою в самовихованні, прагненням особистості до самовдосконалення.

Щодо внутрішньої мотивації, то основу мотиваційної сфери особистості курсанта складають допитливість, інтерес до знань, потреба в розумовій діяльності, у пізнанні, прагнення вдосконалити свої пізнавальні можливості. Тому цей вид мотивації найчастіше називають пізнавальною мотивацією. У цьому випадку відчутний результат постійного зростання інтелектуального рівня, вдосконалення вмінь та навичок, поява смаку до творчості. При цьому інтелектуальні почуття та позитивні емоції (здивування, здогадка, радість пізнання нового й тощо), узагальнюючись, стають важливими спонуканнями до подальшого учіння (О. Леонтьєв [9]).

Формування пізнавальних мотивів зумовлюється багатьма психологічними й педагогічними факторами (суб'єктивна готовність особистості виконувати навчальні завдання, які постійно ускладнюються, певна розвиненість пізнавальних потреб, розумових здібностей, ступінь оволодіння прийомами самостійної розумової діяльності, наявність звички систематично застосовувати розумові зусилля, уміння раціонально розподіляти свій час тощо).

Властивістю навчальної мотивації вивчення фізики є її предметна вибірковість (спрямованість), яка відображає те, що саме приваблює у навчанні: у змісті навчального матеріалу, у способах дій, у видах і формах роботи, у видах діяльності та звітності про виконане завдання курсантом. Мотивацію розрізняють за тривалістю в часі: виділяють

мотиви, які стимулюють досягнення мети в найближчий час (наприклад, успішно завершити семестр, підготуватись до контрольного тесту, тощо), і мотиви, що виявляються у віддаленій меті (отримані знання, вміння та навички використовувати у роботі за фахом). Відповідно, є близька й далека мотивація діяльності.

Професійно ціннісні й пізнавальні мотиви, є психологічно найбільш важливими для розвитку особистості курсанта, оскільки поглиблюють сенс навчання й посилюють його виховний вплив. А так, як не всі знання мають для особистості курсанта очевидне значення і практичну цінність, то лише наявне почуття обов'язку, прагнення оволодіти системою знань, підготуватися до набуття певної професії допомагають переборювати труднощі навчання. Чільне місце має у цьому сформованість мотивації успіху. Отже, важливо забезпечити органічний зв'язок широких соціальних мотивів із навчальними інтересами й пізнавальними запитам курсантів, які суттєво впливають на формування мотивації, і можуть виступати безпосередніми мотивами учіння.

Зміст навчального матеріалу з фізики – це сукупність фактичної інформації та теоретичних положень, що підлягають засвоєнню курсантами. Він є своєрідною матеріальною основою організації навчального процесу, на базі якої здійснюється спільна навчальна діяльність курсантів та викладачів. У ході засвоєння змісту навчального матеріалу формуються погляди курсантів на довколишню дійсність, утверджуються професійні інтереси. Основні функції змісту навчального матеріалу з фізики полягають у формуванні мотивації учіння: стимулюють становлення компонентів і ознак мотивації, служать джерелом розвитку спрямованості особистості, створюють фундаментальну основу для подальшого вивчення дисциплін спеціальних курсів дисциплін під час навчання в подальшому. Хоча зміст навчання з фізики виступає у вигляді тієї інформації, яка отримується від викладача та з навчальної літератури, але сама по собі інформація поза потребами курсанта, як правило, не має для нього ніякого значення, ніяк не впливає на нього, і, як наслідок, не спонукає до діяльності. Лише та інформація, яка хоч якоюсь мірою співзвучна чи безпосередньо відповідає потребам курсанта, мотивує до подальшого розгляду питання, вивчення його особливостей, підлягає емоційній та розумовій переробці, що мотивує до поглибленого вивчення дисципліни. Так виникає імпульс до діяльності. Тому викладач має знати потреби курсантів в знаннях дисципліни, їх стан на даний момент, передбачати майбутні потреби, які можуть виникнути з часом при наявності відповідних умов, а також ті, що з'являться в майбутньому в роботі за обраним фахом.

Відомо, що зміст навчального матеріалу повинен бути достатньо інформативним, оскільки інформаційно збіднений навчальний матеріал не має мотиваційного ефекту, а висока насиченість інформацією повинна поєднуватись з її доступністю. Щодо основних прийомів, які спонукають до навчання, то такими є: новизна змісту, оновлення вже засвоєних знань, їх поглиблення, розкриття практичної, наукової значущості змісту знань, професійна спрямованість змісту, міжпредметні й міждисциплінарні зв'язки, висвітлення досягнень сучасної науки тощо. Суть цих прийомів – створення ситуації суперечності між тими знаннями, які сприймаються і власним життєвим досвідом. Усе це спонукає мислити, поглиблює інтерес до дисципліни, розширює кругозір, формує новий світогляд, який поєднує фундаментальну та професійну складові життя курсантів. Структурну схему методу навчання з урахуванням мотиваційного компоненту зобразимо на рис. 1.

Сучасна освіта вимагає від особистості курсанта неабиякої організованості і в плані внутрішньої, і в плані зовнішньої мотивації в процесі учіння фізики. Згідно навчального плану курсант є одночасно залежним, як від викладачів ВНЗ, так і від курсових командирів. Тому лише правильний добір та поєднання методів і прийомів навчання фізики залежно від змісту навчального матеріалу дає змогу викладачеві спонукати їх до таких способів навчання, які викликають пізнавальну активність, збуджують потребу в

нових знаннях, в оволодінні новими способами дій, показують явну тенденцію важливості отриманих знань з фізики в подальшій роботі за вибраним фахом. М. Алексєєва вказує: "...повноцінні мотиви формуються..., коли в центрі їх уваги не засвоєння готового матеріалу, а самостійні активні пошуки відповіді на поставлену пізнавальну задачу чи питання" [1, с. 69]. У результаті активізується мислення курсантів; постає гостра потреба самостійно знайти відповіді на ці питання. Б. Сусь, розвиваючи таку ідею, наголошує на тому, що самостійна робота – це, насамперед, самостійне мислення, а самостійне мислення може мати місце під час різних форм навчальних занять під безпосереднім керівництвом викладача й без нього [10, с. 18].

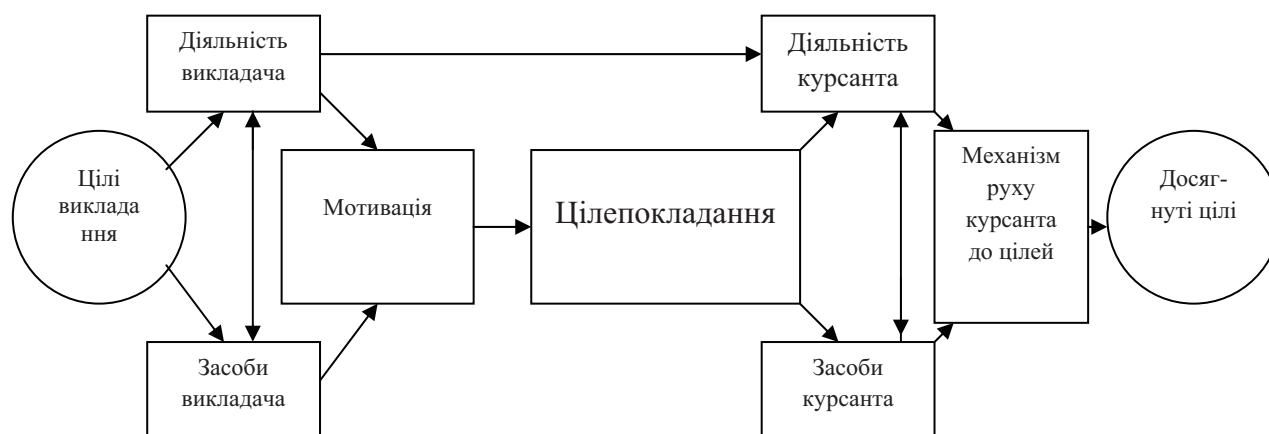

Рис 1. Логічно-структурна схема методу навчання (Л. І. Лернер, М. І. Скаткін)

Отже, самостійна робота повинна пронизувати весь навчальний процес. Це, на думку І. Лернера, є необхідною умовою її ефективності [11, с. 8]. Створення викладачем ситуацій, які передбачають самостійне виконання курсантами (студентами) навчальних дій є ефективним засобом мотивації пізнавальної діяльності при застосуванні різних форм та методів навчання. У процесі виконання самостійної роботи стимулюється оволодінням не лише знаннями, а й способами дій та принципами їх побудови (П. Підкасистий, Н. Половникова, Т. Шамова і ін.).

Мотиваційну дію мають усі методи навчання, але як вони використовуються значною мірою залежить від методичних прийомів, які використовує у своїй діяльності викладач. Методи стимулювання й мотивації учіння фізики забезпечують їх високу мотиваційну дію лише в поєднанні з іншими методами, оскільки в такий спосіб можна істотно посилити інтерес до предмету.

Отже, проблема мотивації учіння є однією з найбільш актуальних у сучасній психолого-педагогічній науці і в педагогічній практиці викладачів фізики вищої школи, і має низку особливостей: точки зору авторів щодо означення поняття мотиву діяльності не співпадають; мотивація учіння є видовим поняттям мотивації діяльності в широкому розумінні; визначальними є внутрішні пізнавальні мотиви.

Мотивація учіння фізики, як і будь-якого іншого навчального предмету, визначається низкою специфічних факторів. Умови, які істотно посилюють мотивацію учіння фізики: збагачення змісту освіти особистісно-орієнтованим навчальним матеріалом; показ особистісної значущості тих чи інших знань; індивідуальний підхід у формуванні мотивації учіння; піднесення ролі пізнавального інтересу в мотиваційному компоненті; застосування методів і технологій навчання, що сприяють саморозвитку, самовдосконаленню, самоствердженню курсантів; посилення стимулюючої та виховної ролі оцінки їх навчальних досягнень.

Фізика як фундаментальна дисципліна здійснює свій специфічний внесок у процес формування гармонійно розвиненої особистості майбутнього фахівця. Необхідність молодій людині володіти фізичними знаннями зумовлена життєвими потребами та низкою методологічних особливостей фізичної науки. Техніко-технологічних застосування дисципліни зробили її не лише рушійною силою науково-технічного прогресу, а й найважливішим чинником формування умов життєдіяльності кожного індивіда.

Проблема формування та розвитку пізнавальної мотивації учіння фізики в сучасних умовах вимагає застосування різноманітних методів та засобів впливу на мотиваційну сферу курсантів. Використання у навчальному процесі мотиваційного впливу техніко-технологічного змісту навчального матеріалу забезпечують підґрунтя для усвідомлення курсантами соціальної та особистісної важливості фізичної освіти і формування мотивів учіння як на початку навчання, так і на старших курсах при вивченні спеціальних дисциплін.

Використана література:

1. Алексеева М. И. Мотивы навчання учнів : посібник для вчителів / М. И. Алексеева. – К. : Рад. школа, 1974. – 117 с.
2. Амонашвили Ш. А. Психолого-дидактические особенности оценки как компонента учебной деятельности / Ш. А. Амонашвили // Вопросы психологии. – 1975. – № 4. – С. 77-86.
3. Божович Л. И. Психология формирования и развития личности / Л. И. Божович. – М. : Наука, 1981. – 366 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.
5. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности / В. Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 158 с.
6. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
7. Тихомиров О. К. Исследование структурирующей функции мотива / О. К. Тихомиров, М. Т. Богданова // Психологический журнал. – Т. 4, 1983. – № 6. – С. 54-72.
8. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г. И. Щукина. – М. : Педагогика, 1988. – 208 с.
9. Леонтьев А. Н. Психолого-педагогические проблемы мотивации учебной деятельности / А. Н. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1986. – № 5. – С. 183-185.
10. Сусь Б. А. Дидактичні та методичні основи активізації самостійної діяльності студентів при різних формах занять з фізики / Б. А. Сусь. – К., 1996. – 186 с.
11. Лернер И. Я. Развивающее обучение с дидактических позиций / И. Я. Лернер // Педагогика. – 1996. – № 2. – С. 4-10.
12. Пидкасистий П. И. Организация самостоятельной работы студентов в условиях интенсификации обучения / П. И. Пидкасистий, А. А. Аюрзанайк, А. М. Алексюк, В. А. Козаков. – К. : ІСДО. – 1993. – 335 с.

А н н о т а ц и я

В статье рассмотрена важность мотивационной составляющей обучения физики в условиях общей фундаментальной подготовки курсантов разных направлений.

Ключевые слова: *мотивация, мотивы, интересы, подготовка курсантов, фундаментальная и профессиональная составляющие обучения.*

A n n o t a t i o n

In the article importance of motivational constituent of studies of physics is considered in the conditions of general fundamental preparation of students of different directions.

Keywords: *motivation, reasons, interests, preparation of students, fundamental and professional component studies.*